

In Christus – en in Nederland. Op zoek naar geloofwaardige identiteit

Oecumenelezing 17 januari 2020, Geertekerk Utrecht

Mirella Klomp

Inleiding

'Wie ben ik?

Ze zeggen me vaak: je treedt uit je cel
rustig blij en zeker
als een burchtheer uit zijn slot.'

[...]

'Ben ik werkelijk wat anderen van mij zeggen?

Of ben ik alleen wat ik weet van mijzelf:
onrustig vol heimwee ..'

[...]

'Wie ben ik? De een of de ander?

Ben ik nu de een en morgen de ander?
Ben ik beiden tegelijk?'

Dit zijn woorden van Dietrich Bonhoeffer, geschreven in 1944 in de gevangenis. Hij kijkt naar zichzelf, door de ogen van anderen om hem heen, en door zijn eigen ogen. Dat levert twee beelden van hem op die hij niet op hetzelfde moment bij elkaar krijgt.

Hoewel van ruim voor het digitale tijdperk en opgeschreven in een cel, resoneren Bonhoeffers vragen over zijn eigenheid vandaag nog steeds. Zeker in een tijd waarin we gevraagd (of gedwongen) worden om voortdurend met onze identiteit bezig te zijn.

Ik zal in mijn bijdrage eerst iets zeggen over dat begrip, 'identiteit' (wat is het voor 'ding', als het al bestaat). Dan ga ik in op 'collectieve identiteit' anno nu. Tot slot laat ik zien hoe religieuze/christelijke identiteit in onze samenleving onder andere werkt, aan de hand van twee voorbeelden uit het evenement *The Passion*.

'Identiteit'

'Identiteit' versta ik als aanduiding voor "het beeld van eigenheid". Dat heeft verschillende aspecten: een *persoonlijk* aspect (hoe Bonhoeffers medegevangenen, bewakers en hijzelf hem zien als persoon); het heeft een *professioneel* aspect (hoe is iemand als thuiszorgmedewerker, topsporter of... theoloog), een *sociaal* aspect (wie ben je als dochter, opa, of bonusmoeder), of ook *religieus*

aspect (Bonhoeffer eindigt zijn gedicht met: 'Wie ik ook ben (...), ik ben van U mijn God.'). Onze identiteit is samengesteld uit allerlei onderdelen – en dan heb ik het alleen nog maar over individuele identiteit. Er bestaat ook nog zoets als collectieve identiteit, zo wordt er in dit land gediscussieerd over wie wij zijn als Nederlanders, niet zelden in het kader van de vraag wie daar wel en wie daar niet bij horen. Onze nationale of culturele identiteit zijn dus voorbeelden van collectieve identiteit. En net als aan individuele identiteit zitten aan collectieve identiteit verschillende aspecten, zodat je kunt nadenken over de religieuze identiteit van de Nederlandse samenleving.

Nu hoor ik al het stemmetje in mijn oor van een gerespecteerd emeritus predikant en goede vriend, die mij meermaals stellig verklaarde: "Ik geloof niet in identiteit". Daarmee zette hij zich af tegen een al te statisch gebruik ervan, waardoor mensen hun eigenheid of die van een ander fixeren; dat kan tot een hoop schade lijden, had hij gezien. Maar identiteit is niet statisch, het is eerder een proces: onze identiteit vormt zich, voortdurend. Onder meer uit psychologisch onderzoek blijkt dat onze eigenheid zich vormt in relatie tot anderen: andere mensen (dat is goed te zien bij peuters en pubers), andere landen, andere religies, die allemaal ook niet permanent dezelfde eigenheid hebben, maar eveneens onderwerp zijn van dynamische processen.¹ Die processen zijn rafelig en soms ook erg ongeorganiseerd en toevallig, en vooral ook nooit af. Worden wie je bent is een eindeloos proces – als persoon en ook als samenleving.

Wat eigen aan ons is, als individuen en als gemeenschappen, vormt zich dus a) stukje bij beetje en b) steeds in relatie tot onze omgeving. (Mensen om mij heen zullen dit misschien ontkennen, maar ik word echt steeds minder eigenwijs, gewoon omdat de omgang met diezelfde anderen dan wat lekkerder loopt.) Vanwege dat *proces* en die *anderen* hanteerde de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid in 2007 in het rapport 'Identificatie met Nederland' het begrip "identificatieproces" (identiteit dus gezien als proces van identificatie met bepaalde gebruiken, gedragingen, etc.). Die manier van nadenken hielp en helpt beter de maatschappelijke context te begrijpen dan 'de' nationale identiteit te beschouwen als vastomlijnd gegeven en te hanteren als statisch streefbeeld waar anderen aan moeten voldoen.²

Collectieve identiteit

Nu is met name onze collectieve identiteit een complexe aangelegenheid, omdat we leven in een 'liquid society' (vloeibare samenleving), met een term van socioloog Zygmunt Baumann.³ Daarmee wilde hij uiteraard niet suggereren dat samenlevingen toen pas voor het eerst met veranderingen te maken kregen, maar vooral benadrukken dat onder invloed van techniek en digitalisering vastere sociale structuren en vormen uit elkaar vielen. Daardoor zijn die samenlevingen voortdurend in beweging, en vloeibaar op een manier die in de geschiedenis nog niet eerder is vertoond. Volgens Baumann zou je kunnen zeggen dat verandering en flexibiliteit de plaats ingenomen hebben van continuïteit en stabiliteit. Instituties, symbolen en verhalen staan niet meer voor datgene waarvoor ze lange tijd stonden. In zo'n samenleving ontstaat veel nieuws (wij zijn met z'n allen echt beter in nieuwe dingen beginnen dan goed afronden en afsluiten – een *social media* account is sneller aangemaakt dan opgeheven!), en er ligt veel open, aan vormen en betekenissen waardoor je (als individu en ook als groep) niet alleen *kunt*, maar ook *moet* kiezen voor de ene of andere vorm/invulling/betekenis etcetera. Grote diversiteit is het gevolg, waar prinses Máxima in 2007 op

---

¹ Paul Verhaege, *Identiteit*, 16^e druk, Amsterdam: De Bezig Bij 2019.

² Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Identificatie met Nederland*, rapport 79, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007. Online beschikbaar via <https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2007/09/24/identificatie-met-nederland> (laatst geraadpleegd op 16 januari 2020).

³ Zygmunt Baumann, *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2000.

wees toen ze zei dat “dé Nederlandse identiteit [niet] bestaat. (Een uitspraak waartegen vervolgens sommige mensen zich afzetten en waarmee anderen zich verbonden.)

Die diversiteit blijkt ook uit het in 2019 verschenen rapport *Denkend aan Nederland* van het Sociaal Cultureel Planbureau waarin de resultaten van een groot onderzoek naar nationale identiteit zijn neergelegd. Dat rapport vermeldt dat een groot deel van de Nederlanders meent dat er zoiets als een Nederlandse identiteit bestaat, maar dat de invulling daarvan tegelijk ook alle kanten opgaat. Ik citeer: “We zijn het behoorlijk met elkaar eens over wat Nederland tot Nederland maakt; verschillen bestaan echter wel degelijk. (...) Onder maatschappelijke druk worden mensen gedwongen een positie in te nemen. Zo kunnen er spanningen ontstaan tussen mensen die zich verbonden voelen met Nederland op basis van symbolen en tradities, en mensen die juist binding met Nederland ervaren op basis van burgerlijke vrijheden. Deze groepen kunnen botsen als er verschillend gedacht wordt over de invulling van de Nederlandse identiteit. Versterkt door (sociale) media geeft dit – ondanks de grote mate van overeenstemming – een beeld van een gepolariseerd land.”⁴ Kennelijk willen we graag een gedeeld idee van eigenheid hebben, maar heeft ieder een ander idee van wat de eigenheid van ons land bepaalt of zou moeten bepalen.

In deze fluïde wereld van diversiteit en keuzes maken vormen mensen en samenlevingen hun identiteit. Dat doen ze – daar heb je die polarisatie – tussen de polen van openheid en geslotenheid, van verbinden en zich afzonderen. Een voorbeeld van een groep die verbinding wil leggen en wil uitgaan naar anderen is in mijn ogen platform *NieuwWij* (motto: ‘verbindt de verschillen’). En voorbeeld van een groep die de eigen identiteit vormt door zich af te zetten tegen anderen is de groep Christenen die een handtekening zette onder de Nederlandse versie van de Nashville-verklaring. Uit een studiedag in 2019 valt op te maken dat zij ‘Bijbelgetrouw in het denken over huwelijk en seksualiteit’ zien als hun eigenheid, wat impliceert dat mensen met andere visies op huwelijk en seksualiteit niet bijbelgetrouw zijn.⁵

Religieuze/christelijke identiteit

Ik maak met deze voorbeelden het bruggetje naar van collectieve naar religieuze en christelijke identiteit. Religie onttrekt zich niet aan de genoemde processen van fluïdisering en polarisatie en groeiende diversiteit. In de lijst van het Sociaal en Cultureel Planbureau met typerende kenmerken voor Nederland blijken de kerken en het protestantisme intussen gekelderd naar de respectievelijk de 131e en de 135e plaats (van de 185), en spelen ze een nog kleinere rol in het gevoel van verbondenheid van mensen met land en volk.⁶ Tegelijkertijd is ook bekend dat de religieuze identiteit van gelovige jongeren zich als orthodoxer laat omschrijven dan die van hun ouders.⁷ Religieuze identiteitsvorming speelt zich dus ook af tussen de polen van ‘verbinden met’ en ‘afzetten tegen’.⁸

---

⁴ Joep de Hart en Maroesjka Versantvoort, *Wat verbindt ons? Een studie naar Nederlandse identiteit*. (=Denkend aan Nederland, hoofdstuk 1), Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2019, p. 2. Het gehele rapport is online te vinden op https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2019/Denkend_aan_Nederland (laatst geraadpleegd 16 januari 2020).

⁵ Zie de aankondiging van deze studiedag op <https://nashvilleverklaring.nl> (laatst geraadpleegd 16 januari 2020).

⁶ Joep de Hart, *Geloven in een onttoverde wereld*, Diesrede Protestantse Theologische Universiteit, gehouden in Groningen op 14 januari 2020, p. 5.

⁷ Joep de Hart en Pepijn van Houwelingen, *Christenen in Nederland*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2019, p. 81-92. Het gehele rapport is online te vinden op https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2018/Christenen_in_Nederland (laatst geraadpleegd 16 januari 2020).

⁸ In een boek over liturgie in laat-moderne fluïde samenlevingen hanteerden (de Nederlandse en Zuid-Afrikaanse) liturgiewetenschappers Marcel Barnard, Johan Cilliers en Cas Wepener de termen ‘geworteld’ en ‘verbonden’ (rooted and connected) die ook kunnen worden gezien als twee polen waarbinnen vormen van christelijke liturgie zich bewegen. Zie Marcel Barnard, Johan Cilliers, and Cas Wepener. *Worship in the Network Culture. Liturgical Ritual Studies. Fields and Methods, Concepts and Metaphors*. (Liturgia Condenda 28) Leuven [etc.]: Peeters, 2014.

Van beide wil ik nu een voorbeeld nader uitwerken. De afgelopen negen jaar deed ik uitvoerig onderzoek naar *The Passion*, dat grote multimedia-event van televisieomroepen KRO-NRCV en EO waarbij het lijdensverhaal van Jezus verteld en gezongen wordt met Nederlandstalige popmuziek, op het plein van steeds weer een andere grote stad en steeds ook live uitgezonden op tv. Dat onderzoek maakt duidelijk dat 'religieuze identiteit' op verschillende manieren werkt.⁹

Christelijke identiteit: in de paskamer

Voor het eerste voorbeeld, op het niveau van individuen, is het goed om te weten wat socioloog Baumann zegt over identiteit: mensen zijn vandaag de dag gewend aan het 'uitproberen van identiteiten'. (Op Facebook bijvoorbeeld – een medium voor 'oude' mensen, als ik mijn dochters moet geloven – kun je je eenvoudig voordoen als heel iemand anders.) Dat uitproberen van identiteiten gebeurt ook in religieus opzicht: veel mensen *samplen* hun spiritualiteit bij elkaar en dat is natuurlijk omdat we als individuen in een vloeibare tijd zélf betekenis moeten geven en daarin onze keuzes maken. Het religieuze speelveld is onoverzichtelijk en erg gevarieerd: het stikt van heilige spelers en heilige vormen en te midden daarvan moeten individuen het heilige onderhandelen in hun dagelijks leven. Er wordt dus flink religieus geëxperimenteerd: mensen snuffelen een tijdje hieraan, dan weer daaraan, of ze combineren verschillende religieuze praktijken. Evenementen als *The Passion* zijn publieke rituelen waaraan je kunt deelnemen en op een veilige manier een religieuze identiteit kunt uitproberen, en kunt proeven wat dat lijdensverhaal van Jezus met die liedjes je te zeggen heeft. Twintig jaar geleden was het vermoedelijk ondenkbaar dat atheïsten naar een EO-programma zouden kijken zonder uitgelachen te worden. Vandaag kan dat veel gemakkelijker (overigens ook omdat de identiteit van de EO vandaag niet dezelfde is als die van twintig jaar geleden). Daarbij helpt het spelkarakter van het evenement: mensen kunnen voor de duur van het evenement uitproberen of het verhaal ze iets te zeggen heeft ("wat als ik zou geloven dat dit verhaal waar is?"), of ze iets van het heilige/de Heilige ervaren. In een vloeibare samenleving staat 'wie of wat God is' voor veel mensen immers niet vast: het heilige/de Heilige iets dat – meer dan voorheen – gevonden en herkend wil worden. *The Passion* creëert een ruimte waarin mensen een religieuze identiteit kunnen uitproberen, proeven of een spiritueel idee of spirituele praktijk iets voor hem of haar is (niet anders dan bij de landelijke 'kerkproeverijen' trouwens), zoals je in een kledingwinkel een kledingstuk past – je bekijkt jezelf in de spiegel; staat dit mij? hoe zie ik mezelf in deze jurk, in deze jas? zie ik mezelf anders? bevalt het, dan ga je ermee naar de kassa, bevalt het niet, dan gaat het terug in het rek. Dat *The Passion* een spel is, werkt daarbij in het voordeel (je kunt achteraf altijd nog zeggen: het was maar spel; dat maakt het veilig).

Nederlandse identiteit: welke religie wel, welke niet

In het tweede voorbeeld werkt religieuze identiteit heel anders, en daarin staat ook iets meer op het spel. (Onder dit voorbeeld ligt de theorie van Victor Turner dat publieke rituelen een spiegel zijn voor het zelfverstaan van de samenleving. Dat werk ik nu niet verder uit, maar het betekent dat je aan zoiets als *The Passion* kunt aflezen hoe "de Nederlandse samenleving" denkt over de eigen religieuze identiteit.) *The Passion* vertelt een christelijk verhaal op geactualiseerde wijze – een multimedia evenement, met seculiere popmuziek van Nederlandse bodem, gezongen door bekende Nederlandse zangers en acteurs waarvan de meerderheid de eigen religieuze identiteit als atheïstisch omschrijft. Jezus komt niet op een ezel maar een trekker, Jeruzalem is het moderne Gouda, Enschede of Leeuwarden, de Romeinse soldaten zijn ME'ers, en de boodschappen voor het laatste avondmaal bestaan uit haring en een roti-rol. Dat doet in zekere allemaal erg hip aan. Gevoegd bij het feit dat *The Passion* de betekenis van het lijdensverhaal aan de kijker laat (er wordt niet geclaimd dat Jezus

---

⁹ De hier uitgewerkte voorbeelden worden nader beschreven en geduid in de monografie: Mirella Klomp, *Playing On. Re-staging The Passion after the Death of God* die in de loop van 2020 zal verschijnen.

de Zoon van God is, of is opgestaan uit de dood – ieder mag/moet voor zich bepalen wat hij/zij gelooft), wekt dat een vrij moderne en liberale indruk.

Nu verschijnt, al sinds de eerste editie van *The Passion*, op zeker moment Jezus voor Pilatus terwijl hij gekleed is in een oranje overall. Dat oranje pak deed aanvankelijk veel mensen denken aan de gevangenen van Guantanamo Bay, maar riep in 2015 veel sterkere reacties op doordat op de ochtend van *The Passion* het nieuws kwam dat leden van IS gevangenen (met name christenen) had geëxecuteerd in Irak en Syrië. Daarvan was op Youtube videomateriaal verschenen, waarin te zien was dat de slachtoffers oranje pakken droegen. Daardoor werd op Twitter in mum van tijd Jezus het slachtoffer van IS... Uit het commentaar en de kritiek op die oranje pakken werd angst voor en antipathie tegen de radicale Islam zichtbaar, dat overduidelijk als “niet onze religie” werd beschouwd.

Een jaar later pleegden moslimextremisten drie dagen voor *The Passion* een aantal terroristische aanslagen in Brussel. Even was de vraag of *The Passion* vanwege de veiligheid niet afgelast moest worden, maar daartoe werd niet besloten. “The Passion gaat door, juist nu,” klonk het, en “het verhaal van The Passion is een verhaal van liefde die overwint”. Aan dat laatste is uiteraard geen woord gelogen. Maar de context waarin woorden worden gesproken doen iets met de betekenis. Kort daarvoor had premier Rutte met de volgende woorden op de aanslag gereageerd had: “Nederland is één met onze zuiderburen in rouw en verdriet, maar ook in vastberadenheid. Wijken voor dit soort geweld kan en mag nooit een optie zijn. Wij blijven wie we zijn en wat we zijn, een open en democratische samenleving. Wij zijn met meer.” De Nederlandse identiteit volgens Rutte en de christelijke boodschap dat liefde het wint van haat kwamen zo in elkaars verlengde te liggen. Het gevaar is hier dat wordt bijgedragen aan het beeld dat, bij generalisering, Islam een slechte religie is en christendom daar tegenover wordt gezet en automatisch de rol goede religie krijgt toegekend. Met anderen woorden: in het gebruik van de oranje overall in deze context kan het gevaar schuilen dat het polarisatie voedt. Het “good religion/bad religion”-frame functioneert namelijk al in het discours over religie in het Westen, zoals wetenschappers hebben aangetoond.¹⁰ Hoewel de makers van *The Passion* open en inclusief willen zijn en – zo concludeer ik na negen jaar veldwerk – er zeker niet van kunnen worden beticht dat ze uit zijn op versterking van dit frame, zou je de vraag kunnen stellen of het niet beter zou zijn als die oranje pakken wordt ingewisseld voor een andere outfit... Polarisation is er immers al genoeg, als je het mij vraagt.

Slot

Ik heb aan de hand van twee voorbeelden uit *The Passion* laten zien hoe religieuze identiteit onder andere werkt. Die voorbeelden zijn niet representatief, omdat de aard van mijn onderzoeksdata zich niet leent voor een representatief verhaal, maar nog veel meer: omdat er niet één manier is waarop religieuze identiteit werkt – niet in de wereld, niet in Nederland, niet in kerken, niet eens in het leven van één mens. Het is om die reden goed dat ik het hierbij laat en collega Peter-Ben Smit de gelegenheid geef om zich met mijn verhaal te verbinden, of zich er juist helemaal tegen af te zetten.

---

¹⁰ Mirella Klomp, Marten van der Meulen, Erin Wilson en Anita Zijdemans, “*The Passion as Public Reflexivity: How the Dutch in a Ritual-musical Event Reflect on Religious and Moral Discussions in Society*”, *Journal of Religion in Europe* 11 (2018), 212-216. Zie ook Lori Beaman, “*Battles over Symbols: The ‘Religion’ of the Minority Versus the ‘Culture’ of the Majority*,” *Journal of Law and Religion* 28/1 (2013), 141–157. Voor een gedetailleerde bespreking van het ‘good religion/bad religion’ narratief, zie Elizabeth Shakman Hurd, *Beyond Religious Freedom: The New Global Politics of Religion*. Princeton: Princeton University Press 2015.

(Gisteren waren we het nog redelijk eens, maar in een vloeibare maatschappij kan dat vandaag allemaal weer heel anders zijn...)